

Article No. 245

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2021.8.01>

Artykuł badawczy / Research article

Copyright © 2021 SRG and K. Witczak¹

Citation:

Witczak, K. T. (2021). Rozważania nad genezą dwóch rosyjskich ornitonimów (ros. *кукиша* oraz *ронжа* ‘sójka syberyjska’). *Studia Rossica Gedanensia*, 8: 27–46. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2021.8.01>

ROZWAŻANIA NAD GENEZĄ DWÓCH ROSYJSKICH ORNITONIMÓW: *КУКИША* ORAZ *РОНЖА* ‘SÓJKA SYBERYJSKA, *PERISOREUS INFAUSTUS* L.’²

KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

Wydział Filologiczny / Faculty of Philology

Katedra Filologii Klasycznej / Chair of Classical Philology

ul. Pomorska 171/173, PL-90-126 Łódź, Polska / Pomorska St. 171/173, PL-90-126 Łódź, Poland

Corresponding Author e-mail: krzysztof.witczak@uni.lodz.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8895-974X>

(nadesłano / received 5.10.2021; zaakceptowano / accepted 22.10.2021)

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Language [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny]

² Artykuł jest częścią projektu badawczego pt. *Prehistoryczne kontakty indoeuropejsko-uralskie*, finansowanego w ramach funduszu naukowego Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego. Autor składa podziękowania Katarzynie Wojan (UG) za zachętę do nadesłania niniejszego artykułu do czasopisma „*Studia Rossica Gedanensia*“, a także Markowi Majerowi (UŁ), Iwanowi Petrowowi (UŁ), Mikołajowi Rychle (UG) oraz Romanowi Sacharowowi (UŁ) za sprawdzenie zarówno tytułów i streszczeń obcojęzycznych, jak i poprawności słów kluczowych. Wyraża także ogromną wdzięczność anonimowym recenzentom za konieczne poprawki, użyteczne uwagi, wartościowe sugestie oraz uzupełnienia bibliograficzne.

Abstract

Thoughts on the Origin of Two Russian Ornithonyms: *кукша* and *ронжа* ‘Siberian jay, *Perisoreus infaustus* L.’

The article discusses two Russian terms for ‘Siberian jay’, *кукша* and *ронжа*, which seem to be foreign borrowings. The Siberian jay (*Perisoreus infaustus* L.) is a small bird belonging to the family Corvidae with a widespread distribution in the coniferous forests of Northern Eurasia. It can be suggested that the Russians borrowed both ornithonyms from Finno-Ugric tribes, who much earlier settled in Eastern Europe. The Russian noun *кукша* could be borrowed not only from the Permian language (cf. Zyrrian *kukša* ‘Siberian jay’), but also from a Balto-Finnic language (e.g. Karelian *kuukšo* ‘id.’). There is no doubt that these Finno-Ugric nouns go back to Uralic **kokši* ‘Siberian jay (or spotted nutcracker)’, with close cognates in the Samoyed languages (cf. Proto-Samoyed **käsârä* ‘spotted nutcracker, *Nucifraga caryocatactes* L.’). The origin of Russ. *ронжа*. dial. *роньжа* f. ‘Siberian jay’ is less transparent. Most researchers assume a borrowing from a Baltic source. Ornithonyms recorded in the East Baltic languages (e.g. Lithuanian *rąšis*, Latvian *ruozis* ‘spotted nutcracker, *Nucifraga caryocatactes* L.’ < **ranšis* / **ranžis*) display a different meaning, as well as an unusual variation of stops (*voiceless consonant* vs. *voiced consonant*), which could have developed under the influence of Finno-Ugric languages. Indeed, a close equivalent can be found in the Mari language (e.g. West Mari *ronyžž* ‘spotted nutcracker’). The Balto-Finnic languages display a different variant **närši* (metathesized to or from **ränši*) in the sense of ‘jay’ as well as a noun **räšni* denoting ‘woodpecker’. Presumably Russ. *ронжа*. dial. *роньжа* ‘Siberian jay’ represents a loanword borrowed from an extinct Finno-Ugric language, e.g. Meryanic, Muromian or Meshcherian.

Keywords: bird names, Finno-Ugric loanwords, language contacts, Russian.

Резюме

Размышления о происхождении двух русских орнитонимов: *кукша* и *ронжа* «кукша, *Perisoreus infaustus* L.»

В статье рассматриваются два русских названия птицы *Perisoreus infaustus* L., *кукша* и *ронжа*, которые, по всей видимости, являются иностранными заимствованиями. Кукша – небольшая птица из семейства врановых (*Corvidae*), широко распространенная в хвойных лесах Северной Евразии. Можно предположить, что русские заимствовали оба орнитонима у финно-угорских народов, которые гораздо раньше расселились в Восточной Европе. Русское слово *кукша* могло быть заимствовано как из какого-либо из пермских языков (ср. коми *kukša*), так и из одного из прибалтийско-финских языков (например, из карельского *kuukšo*). Однако нет сомнений в том, что оба финно-угорских названия восходят к уральскому архетипу **kokši* ‘кукша, *Perisoreus infaustus* L.’, а близкие эквиваленты в самодийских языках имеют другое значение ‘кедровка, ореховка, *Nucifraga caryocatactes* L.’ (ср. прасам. **käsârä*). Происхождение рус-

ского термина *ронжа*, *роньжа* менее прозрачно. Большинство исследователей предполагают заимствование из балтийского источника. Восточно-балтийские орнитонимы (лит. *rąšis*, лат. *ruozis* ‘ореховка’ < **ranšis* / **ranžis*) свидетельствуют не только о другом значении, но и о необычной вариации голоса (глухой согласный vs. звонкий согласный), которая, возможно, возникла под влиянием финно-угорских языков. Действительно, близкий аналог можно найти в марийском языке (ср. горномар. *ронгыж* ‘ореховка’). Однако следует подчеркнуть, что в западно-финских языках существует другой (созданный метатезой) вариант **närši* (< **ränši*) со значением ‘сойка’ и существительное **rāšni* со значением ‘дятел’. Предположительно русск. *ронжа* происходит из несохранившегося финно-угорского языка, например, мерийского, муромского или мещерского.

Ключевые слова: названия птиц, финно-угорские заимствования, языковые контакты, русский язык.

1. Wprowadzenie

Sójka syberyjska, zwana również sójką złowrogą (*Perisoreus infaustus* L., syn. *Garrulus infaustus* L., dawniej *Cractes infaustus*; Strutyński 1972: 14), jest bliską krewniaczką sójki zwyczajnej (*Garrulus glandarius* L.), wyglądem i wielkością bardzo ją przypomina. Nie ma jednak niebieskiego upierzenia na skrzydłach. Na jej skrzydłach i ogonie dominuje kolor cynamonowoczerwony (Sauer 1996: 268; Alderton 2008: 330). Sójka syberyjska jest nieco mniejsza od sójki zwyczajnej: długość jej ciała osiąga maksymalnie 31 cm, podczas gdy sójka zwyczajna dochodzi do 34 cm (Alderton 2008: 327, 330).

W przeciwieństwie do sójki zwyczajnej, która występuje w całej niemal Europie, wyjąwszy Islandię, północne rejony Irlandii, Szkocji, Skandynawii i Rosji, zasięg sójki syberyjskiej ogranicza się zasadniczo do gęstej tajgi i do północnej strefy lasów brzo-zowych (Černý 1975: 240; Sauer 1996: 268). Spotyka się ją bardzo często w Skandynawii, w niektórych krajach nadbałtyckich i w północnej Rosji. W Polsce sójka syberyjska pojawia się rzadko.

2. Ros. *кукуша* ‘sójka syberyjska’

Wyraz *кукуша* f. ‘sójka syberyjska, sójka złowroga, *Perisoreus infaustus*, syn. *Garrulus infaustus*’ (Vasmer 1986: II: 408) nieczęsto pojawia się w normatywnych słownikach literackiego języka rosyjskiego³, ale jest bardzo dobrze zdomowiony w lek-

³ Wyraz *кукуша* f. ‘птица *Corvus infaustus* (*garrulus*), сойка, ронжа’ pojawia się w słowniku wielokoruskim Vladimira Dala (Dal’ 1881: 215). Również siedemnastotomowy *Словарь современного русского литературного языка* rejestruje leksem *кукуша* f. ‘леśny ptak z rzędu wróblowych / лесная птица из отряда воробьиных’ (Babkin, Sorokin 1956: 1807). To samo czyni 30-tomowa *Большая Советская Энциклопедия* (wydana w latach 1969–1978) oraz *Советский Энциклопедический Словарь* (1979), jak o tym zwięźle informuje *Сводный словарь современной русской лексики* (Rogoznikova 1991: I 523). Z drugiej jednak strony apelatywu *кукуша* nie odnotowują inne (z reguły

Il. 1. Sójka syberyjska (*Perisoreus infaustus* L.) występująca w gminie Kittilä (północna Finlandia).
Fot. Estormiz (10.03.2007)

Źródło: pl.wikipedia.pl (domena publiczna)

syce dialektalnej. Warto omówić żywotność i dystrybucję tego terminu, nawet jeśli nie wszyscy użytkownicy języka rosyjskiego są zaznajomieni z tym terminem, jak i z samym desygnatem, czyli ptakiem występującym pospolicie w tajdze.

2.1. Wyraz *күкша*, mający metrykę sięgającą XVIII stulecia (Sorokin 2000: 70), jest zaświadczony w wielu gwarach języka rosyjskiego (m.in. w gwarze tobolskiej, jeni-sejskiej, irkuckiej, kołymskiej, permskiej, pieczorskiej, południowouralskiej, uralskiej) w sensie ‘nazwa różnych leśnych ptaków, zwłaszcza sójki i jemiołuszki / название различных лесных птиц (обычно сойки и свиристея)’, także w znaczeniu metaforycznym ‘niechlujnie ubrana kobieta / неопрятно одетая женщина’ (Dal’ 1881: 215; Filin, Sorokoletov 1980: 49; Anikin 2000: 316). Funkcjonuje on w typowo ludowych zwrotach, por. ros. dial. (kołymskie) *күкша-икроед* ‘o człowieku bardzo lubiącym jeść ikrę’ (Filin, Sorokoletov 1980: 49).

jednotomowe) słowniki współczesnego języka rosyjskiego (Evgen'eva 1981–1984; Ożegov, Švedova 1997; Tihonov 2001; Kuznecov 2003), co może oznaczać (ale bynajmniej nie musi), że redaktorzy tych opracowań uznają ten ornitonim za regionalizm. Na ten fakt słusznie zwraca uwagę jeden z anonimowych recenzentów.

Omawiany wyraz rosyjski wykazuje szereg wariantów fonetycznych, np.

2.2. W dialekcie uralskim języka rosyjskiego (gwara świerdłowska) zarejestrowano rzadki wariant *кѹкса* f. ‘nazwa różnych leśnych ptaków, najczęściej sójki’ (Filin, Sorokoletov 1980: 44), który mógł powstać poprzez kontaminację z rodzimym apelatywem *кѹкса* ‘płaksa’ < psł. **kuksa* ‘ts.’ (Anikin 2000: 316).

2.3. W literaturze przedmiotu odnotowano metatetyczny wariant *кѹшка* f. ‘ptak, żywiący się owocami drzew iglastych [sójka?] / птица, которая питается плодами хвойных деревьев [сойка?]’, poświadczony w dwóch gwarach języka rosyjskiego: tobołskiej oraz tiumeńskiej (Filin, Sorokoletov 1980: 196; Anikin 2000: 340). Nie da się wykluczyć, że obserwowana metateza (*кѹкша* > *кѹшка*) mogła być spowodowana fałszywym nawiązaniem do innego dźwiękonaśladowczego ornitonimu ros. *кукѹшка* f. ‘kukułka zwyczajna, *Cuculus canorus* L.’. Trzeba w tym miejscu uwzględnić, że podobną metatezę obserwujemy w języku fińskim, por. fi. dial. *kuusko* ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.’ obok fi. *kuukso* ‘jakiś ptak (wielkości sójki) / ein Vogel (von der Größe des Eichelhähers)’.

2.4. Ros. gw. (ołonieckie, pietrozawodzkie) *кукуи́ак* m. ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.’ (Filin, Sorokoletov 1980: 50; Vasmer 1986–1987: II: 408). Przypuszcza się, że ten termin gwarowy zapożyczono z języka saamskiego (lapońskiego), jako że w tym języku występuje odpowiedni apelatyw rozszerzony przyrostkiem *-ak, por. lap. (lule) *kuouhsak*, (płn.) *guovsák*, (płd.) *guoksag* ‘sójka syberyjska’ (Kalima 1927: 26–27; Vasmer 1986–1987: II: 408)⁴.

2.5. W gwarze archangielskiej jest używany apelatyw *кукуи́арь* m. ‘jakiś ptak’ (Filin, Sorokoletov 1980: 50). Nie ma pewności, czy derywacja nastąpiła na gruncie języka rosyjskiego, czy też powyższa nazwa gwarowa powielią jakiś nieznaną apelatyw ugrofiński.

2.6. Ros. gw. (rejon chołmogorski w obwodzie archangielskim) *кукуиеньга* f. ‘barwny ptak większy od szpaka z silnym dziobem, który lata stadnie / пестрая птица величиной больше скворца с сильным клювом; летают стайкой’ (Filin, Sorokoletov 1980: 50). Opis doskonale pasuje do sójki syberyjskiej (długość ciała 25–31 cm; masa 72–101 g), która jest barwniejsza i większa od szpaka zwyczajnego osiągającego rozmiary 19–22 cm i masę ciała ok. 60–100 g. Forma gwarowa wydaje się powielać jakiś niezachowany zachodniofiński wyraz, który był pokrewny fi. *kuusanka*, dial. *ku-*

⁴ Odmienne stanowisko wyraża drugi z anonimowych recenzentów, który wątpi w możliwość zapożyczenia saamskiego w rejonie ołonieckim i pietrozawodzkim. Należy jednak podkreślić, że w XVII stuleciu po tzw. pokoju stołbowski (1617), w wyniku którego Szwecja zajęła Karelię, nastąpił masowy eksodus tamtejszej ludności, zwłaszcza wyznającej religię prawosławną, na południe na teren północnej Rosji. Wśród emigrantów mogli być także Saamowie kolscy, którzy w średniowieczu przyjęli prawosławie. Przypomnijmy, że Karelia już w XII wieku wchodziła w skład Republiki Nowogrodzkiej, a w XIII stuleciu większość jej mieszkańców została schryścianizowana w obrządku prawosławnym (formalnie nastąpiło to w 1227 r.). Oczywiście, można założyć, że apelatyw saamski trafił na południe na pośrednictwem Karelów. Teoretycznie nie da się wykluczyć ewentualności, że forma męska *кукуи́ак* została urobiona na gruncie języka rosyjskiego od zapożyczonego wcześniej apelatYWu *кѹкша* za pomocą słowiańskiego przyrostka *-akъ (Sławski 2011: 65), por. czes. *mišák* ‘samiec myszy’, słoweń. *myšák* ‘ts.’ < psł. **myšakъ* m. ‘samiec myszy; mysie potomstwo, także ‘mysie odchody; zwierzę szarego koloru itp.’ < psł. **myšьb* f. ‘mysz’ (Trubačev 1994: 55).

uhanka ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.’ (< bfi. **kuukšanka*). Miejscowość Chołmogory (ros. *Холмогоры*, fi. *Kalmotäki*) była dawną osadą Czudzi zawołodzkiej (strus. *заволочская Чудь*). Wolno zatem przypuszczać, że wyraz ros. *кукушеньга* może oddawać lokalną (czudzką) formę **kuukšeŋga*.

Geneza nazwy *күкша*, podobnie jak ros. *кукышка* f. ‘kukułka zwyczajna, *Cuculus canorus* L.’, wydaje się onomatopeiczna. Według niektórych badaczy, rosyjski ornitonim *күкша* pochodzi od charakterystycznego dźwięku “kuuk kuuk” wydawanego przez sówkę syberyjską w trakcie godów⁵. Inna grupa badaczy nie kwestionuje wprawdzie onomatopeicznego charakteru nazwy, ale uznaje rosyjski ornitonim za dawne zapożyczenie przejęte z języków ugrofińskich (Vasmer 1986–1987: II: 408; Anikin 2000: 316). Zwykle wskazuje się dwa możliwe źródła zapożyczenia:

- (1) języki permskie, np. kperm. *kukša* ‘sójka’ (Kalima 1927: 26)⁶.
- (2) języki bałtyckofińskie, np. kar. *kuukšo* ‘sójka syberyjska’, lud. *kukšoi* ‘jakiś leśny ptak’ (Kalima 1927: 26–27; Vasmer 1986–1987: II: 408; Anikin 2000: 316).

Szerokie rozpowszechnienie rosyjskiego wyrazu *күкша* w gwarach północnych, połączone z występowaniem licznych wariacji tego apelatywu (np. *кукушак*, *кукушеньга*) przejętych, jak się wydaje, z języka Saamów i z wymarłego języka Czudzi zawołockiej, pozwala sądzić, że Słowianie wschodni zapożyczali ugrofiński apelatyw **kokši* ‘sójka syberyjska’ wielokrotnie i niezależnie na różnych obszarach ich terytorialnej ekspansji, czyli np. od Saamów (zob. 2.4), Karelów, jak i od innych wymarłych ludów ugrofińskich (zob. 2.6). Do gwary tomskiej języka rosyjskiego wtargnęło też kolejne zapożyczenie, tym razem przejęte ze źródła samoedzkiego (zob. 3.3). Ta obserwacja potwierdza tezę, że w przypadku uralskiego ornitonimu **kokši* mamy do czynienia z wielokrotnym zapożyczeniem tego samego leksemu do lokalnych gwar języka rosyjskiego.

3. Ugrofiński ornitonim **kokši* ‘sójka syberyjska’

Po omówieniu podstawowych kwestii związanych z rosyjskim ornitonimem *күкша* chciałbym teraz przedstawić ugrofiński materiał leksykalny, który dokumentuje wiele spokrewnionych ze sobą nazw sówki syberyjskiej (*Perisoreus infaustus* L.):

3.1. Fi. *kuukso* ‘jakiś ptak (wielkości sówki) / ein Vogel (von der Größe des Eichelhähers)’, *kuusanka*, dial. *kuuhanka*, *kuuhkainen*, *kuukkainen*, *kuuksikas*, *kuusko* ‘sójka

⁵ Ornitolog Walter Černý (1975: 240) wyraźnie podkreśla charakterystyczny głos sówki syberyjskiej: “Voice: loud ‘kook, kook’ and ‘chair’ calls”. Podobną informację dotyczącą wydawanego przez sówkę syberyjską okrzyku można odnaleźć na stronie rosyjskiej wikipedii: „Название *кукуша* происходит от издаваемого птицей крика, похожего на глухой звук «куук», за который, по всей видимости, и получила своё название”, zob. <https://ru.wikipedia.org/wiki/кукуша> (dostęp: 14.10.2021).

⁶ Max Vasmer (1986–1987: II: 408) odrzuca permską genezę rosyjskiego ornitonimu *күкша* i wyraża przekonanie, że kperm. *kukša* ‘sójka zwyczajna’ zapożyczono z języka rosyjskiego („само заимств. из русск.”). Istotnie, regularna forma prapermska powinna prawdopodobnie brzmieć albo **kiž*, albo **kišk*. Do takiego wniosku skłania m.in. rozwój fp. **kuusi* ‘dwadzieścia’ > pperm. **kiž* ‘ts.’, por. udm. *kiž*, zyr. *kiž* ‘20’ (Sammallahti 1988: 531). W danym przypadku mamy zatem do czynienia z zapożyczeniem zwrotnym (ugrofinizmem powrotnym, zaświadczone w języku komi-permiackim).

syberyjska, *Perisoreus infaustus* L. / Unglückshäher, *Garrulus infaustus*, *kuukkeli* 'sójka syberyjska / the bird *Cractes infaustus*'; kar. *kuukšo* 'sójka syberyjska', lud. *kukšoi* 'jakiś leśny ptak / ein Waldvogel'; lap. (pfn.) *guovsâk* 'sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.', (pfd.) *guoksag* 'ts.'; (lu.) *kuouhsak* 'sójka syberyjska / Unglückshäher', (sk., not.) *küusek* 'ts.' (< plap. **kōwsēkə*); czer. (zach.mar.) *kâpšälē* 'sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius* L. / Holzhäher', dial. wsch.mar. (Urżum) *kupšülö*, *kupšüle-kaik* 'sójka zwyczajna / Holzhäher' (por. czer. *kaik* 'ptak'); (Małmyż) *kukšulo* 'kraska zwyczajna, *Coracias garrulus* L. / Mandelkrähe' < ugrofi. **koksi* 'sójka syberyjska' (Collinder 1977: 49; Rédei 1986–1988: 172–173).

Pierwotne znaczenie 'sójka syberyjska' doskonale zachowało się w językach saamskich (lapońskich) i bałtyckofinńskich. W językach wołżańskich (a konkretnie w języku czeremiskim) analizowany termin ugrofiński odnosi się do sójki zwyczajnej lub kraski zwyczajnej.

Należy zauważyć, że samojedzkie odpowiedniki ugrofińskiej nazwy sójki syberyjskiej pokazują odmienne znaczenie 'orzechówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L.⁷, np.

3.2. Selk. (dial. taski) *qāsīrā* [dawniej zapisano jako *kaasera*] 'orzechówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L. / Nußhäher', (dial. turuchański) *qāsəra* 'orzechówka zwyczajna / кедровка; Nußkracker, *Nucifraga*'; kam. *qāzāra*, *kazəra* 'orzechówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L. / Nußhäher', *kāzōra* 'ts.'; mat. *kaisrae* 'orzechówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L. / the bird *Corvus caryocatactes* L.'; karag. *gaeschira* 'orzechówka zwyczajna' < psam. **kāsārā* 'orzechówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L.' (Janhunen 1977: 65; Helimsky 1997: 275, No. 474)⁸.

Samojedzki ornitonim za pośrednictwem języka kamasyjskiego lub selkupskiego trafił do gwary tomskiej języka rosyjskiego:

3.3. Ros. gw. (zarejestrowane w obwodzie tomskim) *kázapa* f. 'orzechówka zwyczajna / птица *Nucifraga caryocatactes* L., сем. вороновых; кедровка, ореховка' (Filin, Sorokoletov 1977: 311) < psam. **kāsārā* 'orzechówka zwyczajna', por. selk. *qāsīrā*, *qāsəra* 'ts.' (Anikin 2000: 234).

Chociaż wyrazy selkupskie demonstrują interwokaliczne [s] w przytoczonych nazwach orzechówki zwyczajnej (por. 3.3), Anikin jednoznacznie opowiada się za selkupską genezą rosyjskiego ornitonimu, wskazując dodatkowo na fakt, że orzechówka była totemowym ptakiem jednego z odłamów selkupskich. Warto jednak zwrócić

⁷ Karoly Rédei (1986–1988: 173) sumiennie stwierdza, iż przynależność samojedzkich słów do tego gniazda leksykalnego budzi wątpliwości, jako że nieznaną jest pierwotna spółgłoska śródgłosowa („Die Zugehörigkeit der sam. Wörter ist fraglich, da ihr ursprünglich inlautender Konsonant nicht bekannt ist”). Należy jednak podkreślić, że uralskie grupy konsonantyczne typu **kś* uległy regularnemu uproszczeniu w prajęzyku samojedzkim, a sugerowana zmiana ur. **kś* > psam. **s* uchodzi za wysoce prawdopodobną. Można się natomiast zgodzić, że geneza samojedzkiego przyrostka *-*rā* nie została dotychczas należycie rozpoznana.

⁸ Juha Janhunen (1977: 65) nawiązuje samojedzki ornitonim oznaczający 'orzechówkę zwyczajną' do rdzenia psam. **kāsā* 'kora drzewa / Baumrinde', por. ngan. *kasu*; jen. *sésa*; selk. *qāsi*, *qazi*, *qozi* 'ts.'; kam. *qāzā* 'ts.' (< ur. *kočkə* 'bark, bast / Bast, Baumrinde', cf. fi. *kosku* 'gruba kora drzewa'). Za taką derywacją opowiada się też Anikin (2000: 234), chociaż Janhunen nie objaśnił semantycznych aspektów proponowanej etymologii. Co orzechówka ma wspólnego z korą drzewa?

uwagę, że udźwięcznienie spółgłoski [s] > [z], uwidocznione w rosyjskim ornitonimie *kázapa*, zostało doskonale udokumentowane w leksyce języka kamasyjskiego, używanego do drugiej połowy XX wieku⁹ w południowych rejonach Kraju Krasnojarskiego i we wschodnich rejonach obecnego Obwodu Tomskiego, por. kam. *kāz̄āra* ‘orzechówka zwyczajna / Nusshäher, кедровка’ (Donner 1944: 27), *kāz̄ōra* ‘nutbreaker, *Nucifraga caryocatactes* L.’ (Collinder 1977: 49), *kaz̄âra* ‘Nußhäher’ (Rédei 1986–1988: 172). Nie ulega zatem wątpliwości, że mamy tu do czynienia z zapożyczeniem kamasyjskim funkcjonującym w gwarze tomskiej języka rosyjskiego, a nie z domniemanym zapożyczeniem selkupskim.

Zdaniem ugrofinistów (Collinder 1977: 49; Larsson 1981: 28; Rédei 1986–1988: 172–173), cytowane uprzednio wyrazy uralskie zostały odziedziczone po wspólnocie uralskiej. Sprowadzają się one do jednolitej praformy ur. **koksi* (gen. **kokšen*) ‘jakiś ptak wielkości sójki’, zwłaszcza ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.’ (w językach ugrofińskich) lub ‘orzechówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L.’ (w językach samojedzkich). Powyższa opozycja semantyczna musiała się ukształtować wkrótce po podziale dawnej wspólnoty uralskiej na grupę samojedzką i ugrofińską¹⁰. Trudno jednoznacznie orzec, które znaczenie jest oryginalne, jakie plemiona uralskie (Ugrofinowie czy Samojedzi?) zachowały pierwotny sens, a jakie wprowadziły semantyczną innowację. Wyraz samojedzki wykazuje wyłącznie formę morfologicznie przekształconą (derywowaną), co teoretycznie mogłoby sugerować, że Samojedzi podczas inwazji na wschód (na terytoria zauralskie) wprowadzili innowację semantyczną. Niestety, tej hipotezy badawczej nie da się zweryfikować. Należy zatem pozostać przy ogólniejszym znaczeniu (np. ‘jakiś ptak krukowaty wielkości sójki’) postulowanym dla rekonstruowanego terminu uralskiego **koksi* (gen. sg. **kokšen*)¹¹.

4. Litewski ornitonim *kėkštas* ‘sójka’

Termin semantycznie i fonologicznie zbieżny z wyliczonymi uprzednio terminami ugrofińskimi oraz z ros. *кыкуша* ‘sójka syberyjska’ występuje także w językach wschodniobałtyckich, por.

4.1. Lit. *kėkštas*, *kėkštys* m. ‘sójka zwyczajna / Eichelhäher’, przen. ‘mały, zmizerniały człowiek lub zwierzę’, żm. *kiekštas* m. ‘sójka’.

Należy zaznaczyć, że litewski termin może odnosić się do różnych gatunków sójki, w tym także sójki syberyjskiej, która dość rzadko pojawia się na obszarze dzisiejszej Li-

⁹ Ostatnia rodzima użytkowniczka języka kamasyjskiego Kławdia Płotnikowa zmarła w 1989 roku w wieku 94 lat we wsi Abałakowo (rejon sajański Kraju Krasnojarskiego). Od tej pory język kamasyjski (sajan-samojedzki) został oficjalnie uznany za wymarły.

¹⁰ Wielu ugrofinistów zakłada, że ludy prasamojedzkie oddzieliły się od przodków Ugrofinów już w czwartym tysiącleciu p.n.e. Zestawienie rozmaitych poglądów badawczych dotyczących datowania rozpadu wspólnoty prauralskiej przystępnie prezentuje Katarzyna Wojan (2016: 22–23, tab. 1).

¹¹ Rédei (1986–1988: 172) rekonstruuje uralski archetyp w formie **kokše* i proponuje następującą rekonstrukcję pierwotnego znaczenia: ‘eine Art Vogel (Häher?)’. Innymi słowy, etymolog węgierski sugeruje (ze znakiem zapytania), że znaczenie ‘sójka syberyjska’, dominujące w językach ugrofińskich, jest – jego zdaniem – oryginalne.

twy, por. litewskie nazwy naukowe: *eurazinis kėkštas* ‘sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius* L., *sibirinis kėkštas* m. ‘sójka syberyjska, sójka złowroga, *Perisoreus infaustus* L.

Niektórzy badacze wypowiadają pogląd, że litewski ornitonim *kėkštas*, *kėkštys* ma charakter onomatopeiczny, naśladujący jakoby głos ptaka (Fraenkel 1960: 235–236), inni z kolei sądzą, że omawiana nazwa nie wykazuje jasnej genezy i nie posiada przekonującej etymologii („Niejasne”, zob. Smoczyński 2007: 271; 2021: 664; „Unclear”, zob. Smoczyński 2018: 516).

Wydaje się, że litewski ornitonim *kėkštas* powinien być uznany za zapożyczenie z nieznanego (substratowego?) źródła ugrofińskiego, przy czym człon początkowy *kėkš-* mógłby reprezentować wariant z wokalizmem przednim **kōökš* [kø:kʃ]¹² (por. kar. *kuukšo* ‘sójka syberyjska’, lud. *kuukšoi* ‘jakiś leśny ptak’, fi. *kuukso* ‘jakiś ptak wielkości sójki’, dial. *kuusko* ‘sójka syberyjska’), będący silnie zasymilowanym kontynuantem ugrofińskiego apelatywu **kokši* (gen. **kokšen*) ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L., natomiast człon końcowy, czyli *-tas*, kontynuuje jakiś dodatkowy element (np. uralski przyrostek **-ta*¹³ lub ewentualnie **-da*). Należy zaznaczyć, że języki ugrofińskie wykazują liczne derywaty utworzone od archetypu uralskiego **kokši* za pomocą rozmaitych przyrostków (cf. fi. *kuus-anka*, *kuuhk-ainen*, *kuuksi-kas*, *kuukke-li*¹⁴, *kuuks-o* itd.), podczas gdy w językach samojezdycznych, najwcześniej wyodrębnionych spośród rodziny uralskiej, poświadczony jest wyłącznie jednolity derywat **käsârä* przyjmujący nieco odmienny sens ‘orzeczkówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L.'. Można z powodzeniem przyjąć, że praforma samojezdka **käsârä* sprowadza się ostatecznie do uralskiego archetypu **kokši-da*. Na obecność podobnego archetypu na gruncie ugrofińskim wydaje się wskazywać lit. *kėkštas* m. ‘sójka’ (< **kōökš^o-ta* < **kōkšita* < **kokšida* ‘sójka syberyjska’).

Wyrazy wschodniobałtyckie oznaczające ‘sójkę’ wydają się reprezentować prastare zapożyczenia z nieznanego ugrofińskiego substratu. Mogą być one istotnym uzupełnieniem do rekonstrukcji uralskiego archetypu **kokšida* (← ur. **kokši*) ‘jakiś ptak kruzkowaty wielkości sójki, zwł. sójka syberyjska, orzeczkówka zwyczajna’.

¹² W niektórych językach uralskich znaczną rolę odgrywa tzw. harmonia samogłosek (ang. *vowel harmony*), wywołana asymilacją samogłosek na odległość (w dwu kolejnych sylabach).

¹³ Przyrostek **-ta-*, który można także wyodrębnić także w staropruskim ornitonimie *cracto* f. ‘dzięcioł czarny’ (vs. lit. *krākė* f. ‘ts.’), mógł być z powodzeniem zapożyczony wraz z ugrofińskimi nazwami dzikich ptaków, por. mordw. (erz.) *keřgata* ‘dzięcioł czarny / Schwarzspecht’ vs. mordw. (moks.) *kärgä* ‘ts.’ < ugrofi. **kärki* (gen. *kärken*) ‘gat. dzięcioła / eine Art Specht; Picus’ (Rédei 1986–1988: 652). Ten sam przyrostek dostrzegamy także w mordwińskiej nazwie innego gatunku dzięcioła, por. mordw. (erz.) *šekšata*, *čekšata*, (moks.) *šäkšata* ‘dzięcioł zielony / Buntspecht’ wobec mordw. (moks.) *šäkšan* (sufiks **-an*), mordw. (erz.) *šekšej*, (moks.) *šäkši* ‘dzięcioł zielony’ (przyrostek **-ej*, który występuje w apelatywie zyr. [dial. udorski] *čakčej* ‘drozd / дрозд’) < fp. **čäčkä* / **čäkčä* ‘gatunek ptaka / eine Art Vogel’ (Rédei 1986–1988: 620).

¹⁴ Należy uwydatnić, że fi. dial. *kuukkeli* ‘sójka syberyjska’ ma dokładny odpowiednik w języku czeremiskim, por. zach.mar. *kəpšəl’ə* ‘sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius* L.’ (< fp. **kuukši-li*). Można założyć następujący wywód: fi. dial. *kuukkeli* ‘sójka syberyjska’ < **kuuhkeli* < **kuuškeli* < bfi. **kuukše-li* < fp. **kuukši-li* < ugrofi. **kokši* ‘id.’

5. Ros. *рѡнжа* f. ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.’

Słowo *рѡнжа*, odnotowane po raz pierwszy w XVIII wieku, zysało po pewnym czasie status terminu literackiego (Dal’ 1882: 103) i z tego powodu zostało umieszczone w dwunastym tomie współczesnego słownika rosyjskiego języka literackiego jako oficjalnie uznany synonim apelatywu *кѡкуша* ‘sójka syberyjska’: *рѡнжа* ж. „лесная птица сем. врановых; то же, что кукша” (Felicyna, Šmeleva 1961: 2457). Omawiany ornitonim trafił także do pięciu innych renomowanych wydawnictw encyklopedycznych lub leksykograficznych wydanych w XX wieku (m.in. Ušakov 1939), co skwapliwie odnotowano w literaturze przedmiotu (Rogożnikova 1991: II: 365). Wyraz *рѡнжа*, rzadziej *рѡньжа*, podobnie jak synonimiczny termin *кѡкуша*, występuje w wielu gwarach języka rosyjskiego, gdzie jednak prezentuje niecodzienną dyspersję semantyczną, która może być spowodowana różnymi czynnikami. Przedstawmy krok po kroku dostępny materiał gwarowy.

5.1. Ros. (dial. północne; także w gwarze tobolskiej) *рѡнжа* f. ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L. / птица *Garrulus infaustus*, сев. лесная воронка’ (Preobrażenskij 1958: 933); ‘sójka syberyjska / кедровка’ (Sorokoletov, Kuznecova 2001: 176), ‘птица *Garrulus infaustus*’, jako przekleństwo w okolicy miasta Czerepowiec (Vasmer 1950–1958 II: 535; Vasmer 1986–1987: III: 500–501), gw. *рѡньжа* ‘sójka / птица сойка’ (Sadtredinova 1993: 94; Anikin 2000: 466; Sorokoletov, Kuznecova 2001: 176).

5.2. W gwarach nowogrodzkiej i wołogodzkiej zapisano wariant z odmiennym akcentem, tj. *ронжá* f. ‘sójka syberyjska’ (Sorokoletov, Kuznecova 2001: 176).

5.3. Znaczenie ‘sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius* L.’ występuje w gwarze wołogodzkiej, krasnojarskiej i amurskiej (Sorokoletov, Kuznecova 2001: 176).

5.4. W gwarze nowosybirskiej (okolice miasta Suzun) pojawia się ornitonim *рѡньжа* w znaczeniu ‘kraska zwyczajna, *Coracias garullus* L. / сизоворонка’ (Sorokoletov, Kuznecova 2001: 176). Rosyjski poeta i pisarz Borys Pasternak (1890–1960), laureat literackiej nagrody Nobla z roku 1958, w powieści *Doktor Żywago*, napisanej w roku 1954, lecz wydanej po raz pierwszy w roku 1957, wymienia gwarowy („uralski”) apelatyw rosyjski *рѡньжа* w tym właśnie znaczeniu¹⁵.

5.5. W gwarze rizańskiej (w okolicy miasta Kasimowa, zwanego dawniej Gorodcem Mieszczorskim) rosyjski ornitonim *рѡнжа* funkcjonuje w relatywnie rzadkim sensie ‘dzięcioł czarny, *Dryocopus martius* L.’ (Sorokoletov, Kuznecova 2001: 176)¹⁶. Wydaje się, że termin ros. *рѡнжа* w powyższym znaczeniu może być niezależnym zapożyczeniem przejętym od użytkowników wymarłego ugrofińskiego języka mieszczerskiego (należącego do ugrupowania wołżańskiego), który niegdyś był używany w okolicy Gorodca Mieszczorskiego.

¹⁵ „Он (= Вася Брыкин) поднял голову, посмотрел на синее горло и серо-голубую грудь сизоворонки и зачарованно прошептал вслух: «Роньжа», её уральское имя” (Pasternak 2004: 203). W polskim przekładzie (dokonanym przez Ewę Rojewską-Olejarczuk) ten fragment brzmi następująco: „Chłopiec podniósł głowę, popatrzył na granatowe podgardle i szaroniebieską pierś kraski i w zachwycie wyszeptał głośno jej uralską nazwę: »ronża»” (Pasternak 1990: 258).

¹⁶ Por. też łot. *ruoze* f. ‘dzięcioł / дятел’ (Preobrażenskij 1958: 933).

5.6. W gwarach nowogrodzkiej i wołogodzkiej zanotowano zbliżone warianty *рѣнжа, ренжа́, рѣнжа* f. ‘sójka / птица сойка’ (Sorokoletov, Kuznecova 2001: 64).

5.7. W permskiej gwarze języka rosyjskiego wyraz *рѣнжа* f. przyjmuje nietypowy sens ‘samica krzyżodzioba świerkowego, *Loxia curvirostra* / самка клеста’ (w okolicy Solikamska), a w innym miejscu (koło miasta Czusowoj) ten sam leksem oznacza dużego ptaka drapieżnego z rodziny jastrzębiowatych, konkretnie ‘myszołowa zwyczajnego, *Buteo buteo* L. / канюк, сарыч’).

Chciałbym także zwrócić uwagę na inny rosyjski ornitonim, który być może jest powiązany z poprzednimi (por. zwłaszcza 5.4):

5.8. Regionalizm *пакшá* f. ‘kraska zwyczajna, *Coracias garrulus* L. / сивограк’ został odnotowany w gwarach rizańskich i smoleńskich (Sorokoletov, Kuznecova 2000: 92). Już Kazimieras Buga (1959: 535) podkreślał, że ros. *рѣнжа* kojarzy się z łot. *ruoze* f. ‘orzecówka zwyczajna’, podczas gdy ros. *пакшá* przypomina do złudzenia litewski ornitonim *rąšė* f. ‘orzecówka zwyczajna’. Wyrazy te nie mogą być prapokrewne, zatem językoznawca litewski stawia słuszne pytanie: „Кто и у кого заимствовал?”

Omówiwszy pokrótce rosyjski materiał gwarowy przystępuję do rozważań nad pochodzeniem i genezą prezentowanego tu gniazda leksykalnego.

Rosyjski ornitonim *рѣнжа* f. ‘sójka syberyjska’ uchodzi dość powszechnie za zapożyczenie bałtyckie (Preobrażenskij 1958: 933; Buga 1959: 535; Laučūte 1982: 90; Vasmer 1987: III: 500–501; Anikin 2000: 466). Badacze przywołują następujące formy wschodniobałtyckie, tj. lit. *rąšis* f. ‘orzecówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L. / ореховка’ (< **ranšis*) oraz łot. *ruozis* f. ‘orzecówka, *Nucifraga caryocatactes* L.’ (< **ranžis*), *ruoze* f. ‘dzięcioł / дятел’ (Preobrażenskij 1958: 933). Niektórzy z językoznawców (m.in. Janis Endzelins) dopuszczali z powodów geograficznych pośrednictwo języków fińskopermskich, które – zdaniem Vasmera (1986–1987: III: 501) i Anikina (2000: 466) – nie zostało do tej pory wykazane¹⁷. Istnienie form ugrofińskich, zbieżnych fonetycznie i semantycznie z apelatywami bałtyckimi, wcale nie musi uchodzić za domniemane. Na stronach wikipedii umieszczono apelatyw czeremiski (poświadczony w dialekcie zachodniomaryjskim) *ронгыж* [ronɣəʒ], także *ронгыж-кек* [ronɣəʒ-kek] ‘orzecówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L.’ (termin *кек* w języku czeremiskim oznacza ‘ptaka’)¹⁸. Względy fonologiczne jasno dokumentują, że czeremiski (zachodniomaryjski) leksem *ронгыж* [ronɣəʒ] ‘orzecówka’ nie mógł być przejęty ani z języków bałtyckich, ani z języka rosyjskiego. Ewentualnej hipotezie o zapożyczeniu zachodniomaryjskiego apelatywu z języka rosyjskiego sprzeciwia się wystarczająco rozbieżna semantyka (‘orzecówka zwyczajna’ w języku czeremiskim, litewskim i ło-

¹⁷ Janis Endzelins sugerował ugrofińskie pochodzenie terminu ros. *рѣнжа* ‘sójka syberyjska’: „Das r. (nördl.) dial. *рѣнжа* „corvus glandarius” dürfte aus geografischen Gründen eher finnischen, als baltischen (...) Ursprungs sein” (Müllenbach, Endzelins 1927–1929: 586). W publikacjach naukowych dominuje sceptyczne stanowisko w stosunku do stanowiska łotewskiego badacza. Przytoczę dwie najbardziej spektakularne wypowiedzi: „Предполагаемое Эндзелином (...) по географическим соображениям фин. посредство до сих пор не удалось доказать” (Vasmer 1986–1987: III: 501); „Считается балт. заимств., ср. лит. *rąšis* ‘ореховка’ (< **ranšis*), с допущением п.-фин. посредства, которое, однако, пока не уточнено” (Anikin 2000: 466).

¹⁸ Zob. [https://mrj.wikipedia.org/wiki/Ронгыж_\(кек\)](https://mrj.wikipedia.org/wiki/Ронгыж_(кек)) (dostęp: 30.09.2021).

tewskim, natomiast ‘sójka syberyjska’ w języku rosyjskim). Autor niniejszej rozprawki nie dysponuje dostępem do dialektalnych słowników języków wołańskich i permskich rodziny uralskiej. Zwraca jednak uwagę, że stosowny termin, który mógłby być zapożyczony do języka rosyjskiego, a także do języków wschodniobałtyckich, istotnie funkcjonuje w niektórych językach fińskopermskich. Należałoby zatem sprawdzić, czy w innych dialektach języka czeremiskiego istnieje wyraz pokrewny, czy jakiś odpowiednik można wyróżnić w dwóch podstawowych dialektach języka mordwińskiego, tj. erziańskim i mokszańskim.

6. Bałtycki materiał leksykalny

Rozpowszechniona w świecie nauki hipoteza o zapożyczeniu rosyjskiego wyrazu *рѡнжа* ‘sójka syberyjska’ ze źródła bałtyckiego wymaga krótkiego przedyskutowania stosownych ornitonimów bałtyckich. Bałtycki materiał leksykalny prezentuje się następująco:

6.1. Lit. *rąšis* f., także *rąšė*, *rąžė* f. ‘orzechówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L. / кедровка пестрая, ореховка’, rzadziej *ranšis* (Miežinis) ‘jemiołuszka, *Bombycilla garrulus* L.’ (< **ranšis*), gw. *rėnšis*, *rėšis*, *rėšė* ‘orzechówka zwyczajna’ (< **renšis*) (Buga 1959: 535; Fraenkel 1962: 701; Smoczyński 2021: 1385); łot. *ruozis* ‘orzechówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L. / Tannenhäher, Nusshäher, Nusspeiser’, także ‘grubodziób zwyczajny, *Coccothraustes coccothraustes* L. / Kernbeisser, Steinbeisser, Dick schnabel, *Coccothraustes vulgaris* Pallas’, ‘gatunek wróbla / eine Art Sperling’, ‘dzięcioł / Specht’ (Müllenschbach, Endzelins 1927–1929: 586) (< **ranžis*); łot. *ruoze* f. f. ‘dzięcioł / дятел’ (Preobraženskij 1958: 933) lub ‘orzechówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L.’ (Laučūte 1982: 90) (< **ranžē*). W językach zachodniobałtyckich nie pojawia się żaden odpowiednik wschodniobałtyckich formacji. Dodać można, że łotewski termin *labības ruozis* (dosłownie ‘zbożowa orzechówka’) oznacza innego ptaka średniej wielkości z rodziny krukowatych, mianowicie ‘kraskę zwyczajną, *Coracias garrulus* L. [= Mandelkrähe, *Garrulus coracias*]’ (Müllenschbach, Endzelins 1927–1929: 586).

Należy odnotować, że wyrazy wschodniobałtyckie nie dają się sprowadzić do jednolitej praformy bałtyckiej, a jedynie do dwóch alternatywnych wariantów: **ranšis* / **ranžis* oraz **ranšē* / **ranžē*¹⁹, co jednoznacznie przemawia za obcym pochodzeniem tego ornitonimu.

Obserwowana wariacja spółgłosek bezdźwięcznych *š/s oraz dźwięcznych *ž/z nie może być objaśniona na gruncie bałtyckim jako zjawisko fonetyczne w pełni regularne. Uważa się, że tego typu alternacja wskazuje na wpływy ugrofińskie, jak mogą o tym świadczyć następujące zestawienia:

¹⁹ Zaznaczmy przy okazji, że August Leskien (1891: 236) próbował wywieść lit. *rąšis* ‘orzechówka zwyczajna / Tannenhäher’ z archetypu prabałtyckiego **ranžis* („richtig ist *rąžis*”), ale tego typu wywód pozostaje w całkowitej niezgodzie z rozwojem fonologicznym spółgłosek prabałtyckich w języku litewskim. Wojciech Smoczyński (2021: 1383) przytacza litewski wariant gwarowy *rąžė* (= lit. *rąšė*) f. ‘orzechówka zwyczajna’.

6.2. Łot. *pāšļi* ‘magiczne sztuczki, czary, zabobony’, *pāšļinieks* ‘zamawiacz, czarownik, magik’, *pāšļuot(ies)* ‘czarować, czynić bzdury’ vs. łot. *bāšļi* ‘środek magiczny’, *bāzlis* ‘czarownik’, *bāšļuot(ies)* ‘czarować, czynić magię’ (Kiparski 1968: 77);

6.3. Łot. *sustarenes, sustrenes* ‘porzeczeki’ vs. łot. *zusteri, zustrenes* ‘(czerwone i czarne) porzeczeki / Johannisbeeren (*Ribes rubrum* & *Ribes nigrum*)’ (Kiparsky 1968: 87), por. fi. *siestar* ‘czarna porzeczka’, est. *sõster* ‘porzeczka’, liw. *zuštər, zuštriņ, suštriņ* ‘czarna porzeczka’ (Kiparsky 1968: 94) < fw. *čzkčžtrž ‘porzeczka / Johannisbeere, *Ribes*’ (Rédei 1986–1988: 615–616).

6.4. Łot. *sāpacēni* ‘botki / Stiefelchen’ vs. łot. *zābagi, zābaki* ‘buty z cholewami’ (Kiparsky 1968: 86), por. fi. *saapas* ‘but z cholewą / Stiefel’, est. *saabas*, liw. *sōpkəz, zāpkas* ‘ts.’ (Kiparsky 1968: 94).

6.5. Łot. *pusa* ‘brzuch; małe zwierzę z dużym brzuchem / Bauch; kleines Tier mit großem Bauch’ vs. łot. *puza* ‘brzuch’, *buza* ‘brzuszek dziecka / Bauch eines Kindes’ (Kiparski 1968: 81), por. est. *punts* ‘brzuchaty / dickbäuchig’ (Kiparsky 1968: 93);

6.6. Łot. *sāris* ‘wyspa, ostrów (na rzece) / Insel, Holm’ vs. łot. *zāris* ‘wyspa’ (Kiparsky 1968: 88), cf. fi. *saari* ‘wyspa’, est. *saar* ‘ts.’, liw. *sōr* ‘bruzda na polu kartofli / Furche im Kartoffelfeld’ (Kiparsky 1968: 94).

Wydaje się, że litewska i łotewska nazwa orzechówki zwyczajnej (np. lit. *rąšis*, łot. *ruozis* ‘*Nucifraga caryocatactes* L.’), zawierająca wariację typu *š/s vs. ž/z, musiała być zapożyczona z jakiegoś źródła ugrofińskiego, por. czer. (dial. zachodniomaryjski) *ронгыж* [ronγəž] ‘orzechówka zwyczajna’. Poniżej spróbujemy przedyskutować dane ugrofińskie, zwłaszcza zachodniofińskie fakty leksykalne.

7. Ugrofiński materiał leksykalny

Najbliżej w stosunku do wschodniobałtyckich nazw orzechówki zwyczajnej (*Nucifraga caryocatactes* L.) oraz rosyjskiej nazwy sójki syberyjskiej (ros. płn. *рónжа* f. ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.) wydaje się stać czeremiski ornitonim *ронгыж* [ronγəž] ‘orzechówka zwyczajna’, realnie poświadczony w dialekcie zachodniomaryjskim. Języki bałtyckie, używane nad Morzem Bałtyckim, pozostają obecnie w znacznym oddaleniu od języków wołżańskich (tj. języka mordwińskiego i czeremiskiego). Bałtowie sąsiadują natomiast z ludami zachodniofińskimi, zwanymi też inaczej bałtyckofińskimi. Z tego powodu warto w pierwszej kolejności omówić zachodniofiński materiał leksykalny związany z nazwami sójki zwyczajnej (*Garrulus glandarius* L.), sójki syberyjskiej (*Perisoreus infaustus* L.) i kraski zwyczajnej (*Coracias garrulus* L.), a nawet dzięcioła zielonego (*Picus viridis* L.). Oto zachodniofiński (bałtyckofiński) materiał leksykalny:

7.1. Fi. *nārhi* (gen. sg. *närhen*) ‘sójka’, zazwyczaj występujące w złożeniach, które wyodrębiono poniżej: *paskanārhi* ‘sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius* L.’ (zob. 7.2), *sittanārhi* ‘ts.’ (zob. 7.3), *sininārhi* ‘kraska zwyczajna, *Coracias garrulus* L.’ (zob. 7.5); ołon. *nārhi* ‘sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius*’; kar. **nārhi* w ornitonimie *sininārhi* ‘kraska zwyczajna, *Coracias garrulus* L.’ (zob. 7.5); wot. *nāri* (gen. sg. *näre*) ‘sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius* L.; dzięcioł zielony, *Picus viridis* L. / pasknäär; rāhn’ (por. 7.6); ing. *nāri* ‘sójka’, w złożeniu *sittanāri* ‘sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius*

L. (zob. 7.3); lud. *närhi* 'sójka, *närüöi* 'gatunek ptaka, sójka zwyczajna / *mingi lind, pasknäär*, także *paskenärhi* 'European jay, *Garrulus glandarius*' (zob. 7.2); weps. *näriž* 'sójka, także *sitnäriž* 'sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius*' (zob. 7.3); est. **näär* (gen. sg. **nääri*) 'sójka' występuje wyłącznie w złożeniach *pasknäär* 'sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius* L.' (zob. 7.2), *laanenäär* 'sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.' (zob. 7.4), *sininäär* 'blue jay / modrosójka błękitna, *Cyanocitta cristata* L.', dial. 'kraska zwyczajna' (zob. 7.5). Wszystkie te zachodniofińskie apelatwyw sprowadzają się do archetypu (bfi.) **närši* 'sójka / jay'. Nie można wykluczyć ewentualności, że zachodniofińska forma **närši* 'sójka' na skutek metatezy spółgłosek (**n - r > *r - n*) otrzymała alternatywny wariant **ränši* 'sójka zwyczajna; orzechówka zwyczajna'. Owa prowizorycznie zrekonstruowana forma mogła trafić do języków bałtyckich (por. lit. *rąšis* 'orzechówka, łot. *ruozis* 'ts.') jako prastare (substratowe?) zapożyczenie ugrofińskie.

7.2. Bfi. **pačka-närši* 'sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius* L., pierwotnie 'srająca sójka': fi. *paskanärhi* 'sójka, lud. *paskenärhi* 'ts.;; est. *pasknäär* 'sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius* L.. W pierwszym komponencie wyrazu złożonego łatwo można odnaleźć leksemy podstawowe: fi. *paska* 'gówno, brud', est. *pask* 'cienkie odchody, brud' < ugrofi. **pačka* / **pučka* 'gówno', vb. 'srać' (Rédei 1986–1988: 396–397).

7.3. Bfi. **sitta-närši* 'sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius* L., oryginalnie 'srająca sójka': fi. *sittanärhi* 'sójka'; ing. *sittanäri* 'ts.;; weps. *sitnäriž* 'ts. Pierwszy człon złożenia sprowadza się do fi. dial. *sitta* 'kał, brud, plwocina', *sittu-* 'wydalać kał, wypróżnić się, brudzić się', est. *sitt*, gen. *sita* 'odchody, brud, gówno, obornik; nic, bagatela', *siita-* 'użyźnić (z pomocą obornika)' < fp. **sitta* 'brud / dirt' (Sammallahti 1988: 553) < ur. **sitta* 'brud, kał, odchody, gówno', vb. 'wypróżnić się, srać' (Rédei 1986–1988: 444).

7.4. Bfi. **lamte-närši* 'sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L., dosłownie 'leśna sójka': est. *laanenäär* 'sójka syberyjska'. W języku estońskim apelatwyw *laas* (gen. *laane*), będący pierwszym komponentem wyrazu złożonego, oznacza 'gęsty las liściasty na podmokłym gruncie; wilgotny, gęsty zagajnik; bagienny las, pustkowie' (= fi. *lansi*, gen. *lannen* 'nizina', adi. 'niski') < bfi. **lamti* < ur. **lamti* 'nizina / Tiefland', adi. 'niski, głęboki / niedrig, tief' (Rédei 1986–1988: 235).

7.5. Bfi. **sine-närši* 'kraska zwyczajna, *Coracias garrulus* L., dosłownie 'niebieska sójka': fi. *sininärihi* 'kraska'; kar. *sininärihi* 'ts.;; est. *sininäär* 'modrosójka błękitna, *Cyanocitta cristata* L., dial. 'kraska zwyczajna'²⁰.

7.6. Bfi. **räšni* : **närši* 'dzięcioł zielony, *Picus viridis* L. / Buntspecht': (1) fi. *rähni*, *röhni*, *rähmi* 'dzięcioł zielony, *Picus viridis* L.;; est. *rähn* 'dzięcioł, zwłaszcza dzięcioł zielony / Specht, Buntspecht'²¹; (2) wot. *näri* (gen. sg. *näre*) 'sójka zwyczajna, dzięcioł zielony / *pasknäär*; *rähn*. W języku wotyckim nastąpiła zapewne kontaminacja dwóch odrębnych terminów określających dwa różne gatunki ptaków. W języku fińskim i es-

²⁰ Do literackiego języka estońskiego wprowadzono odmienny leksem *sini-raag* 'kraska zwyczajna', będący częściową kalką językową przejętą z niem. *Blauracke* 'ts.

²¹ W estońskim języku występuje także alternatywny ornitonim *meltsas* 'dzięcioł zielony', który pozostaje w oczywistej relacji w stosunku do lit. *meletà* f. 'dzięcioł zielony / green woodpecker, *Picus viridis* L., dial. *lemetà*, *malatà* oraz *molatà* f. 'id.' (Smoczyński 2018: 778–779; 2021: 994–995), a także do stprus. *melato* f. 'dzięcioł zielony, gl. grunespecht [= niem. Grünspecht]' (Euler 1985: 95; Hinze 1996–1997: 163; Błażek 1998: 14). Termin estoński wydaje się zapożyczeniem ze źródła bałtyckiego.

tońskim do dnia dzisiejszego zachowała się pierwotna odrębność pomiędzy bfi. **räšni* ‘dzięcioł zielony’ oraz bfi. **närši* ‘sójka’ (zob. 7.1).

7.7. Bfi. **šäškä* ‘sójka’ (< fp. **čäčkä* ‘eine Art Vogel’; Rédei 1986–1988: 620); est. *ähk* (gen. *ähd*) ‘sójka / Häher’, *tamme-ähk* ‘sójka, sójka zwyczajna, sójka żołądziówka, *Garrulus glandarius* L. / Eichenhäher, Holzhäher’ (dosłownie ‘dębowa sójka’, por. est. *tamm* ‘dąb’). Ten sam apelatyw estoński wchodzi w skład nazwy złożonej *pähke-ähk* ‘orzecówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L.’ (zob. 8.3),

8. Orzechówka zwyczajna jako ptak krukowaty spokrewniony z sówką

Liczne języki europejskie kojarzą orzechówkę zwyczajną z jej bliską kuzynką –sówką zwyczajną. Poniżej przedstawiam jedynie wybrane przykłady dokumentujące tego rodzaju skojarzenie:

8.1. Niem. *Nußhäher* ‘orzecówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L.’ jest utworzona od apelatywu *Häher* ‘sójka’ (por. też niem. *Eichelhäher*, *Holzhäher* ‘sójka zwyczajna’) i oznacza dosłownie ‘orzecową sówkę’.

8.2. Niemiecki ornitonim *Tannenhäher* ‘orzecówka zwyczajna’ jest wyrazem złożonym oznaczającym ‘jodłową sówkę’, por. niem. *Tanne* ‘jodła, *Abies* Miller’ i niem. *Häher* ‘sójka’.

8.3. Est. *pähke-ähk* ‘orzecówka zwyczajna’ jest złożeniem zawierającym w pierwszym członie apelatyw est. *pähke* ‘orzech’ (< fp. **päški* ‘orzech / nut’; Sammallahti 1988: 553), w drugim zaś ornitonim est. *ähk* (gen. *ähd*) ‘sójka / Häher’ (< bfi. **šäškä* ‘ts.’ < fp. **čäčkä* ‘jakiś gatunek ptaka’; Rédei 1986–1988: 620; zob. 7.7). Teoretycznie, estońska nazwa orzechówki może być uznana za kalkę językową naśladowującą wyraz niemiecki *Nußhäher* (dosłownie ‘orzecowa sójka’; por. 8.1).

8.4. Fi. *pähkina-hakki* ‘orzecówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L.’ ma prawdopodobnie analogiczną genezę, jak wyraz estoński (8.3) i niemiecki (8.1).

8.5. Węgierski termin *fenyőszajkó* ‘orzecówka zwyczajna’ oznacza dosłownie ‘sosnową sówkę’, cf. węg. *fenyő* ‘sosna, *Pinus* L.’ oraz węg. *szajkó* ‘sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius* L.’.

8.6. Łot. *krēķis* m. ‘orzecówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L. / der Tannenhäher oder Nusshäher’ (Müllenbach, Endzelins 1925–1927: 275) pozostaje w ewidentnej relacji z pokrewną formą dialektalną (łatygolską) *krāķis* m. ‘sójka zwyczajna / Eichelhäher, *Garrulus glandarius* L.’ (Müllenbach, Endzelins 1925–1927: 266).

Analizowane wyżej wyrazy łotewsko-łatygolskie (8.6) wydają się pozostawać w relacji z lit. *krāķė* f. ‘dzięcioł czarny / Schwarzspecht’ (Krupas 1962: 406; Hinze 1996–97: 153) oraz stprus. *cracto* f. ‘dzięcioł czarny / Schwarzspecht, *Dryocopus martius* L.’²².

²² Wojciech Smoczyński (2021: 755) nie objaśnia genezy słowa lit. *krāķė* f. ‘dzięcioł czarny, *Dryocopus martius* L.’ i nie dostrzega nawet staropruskiego odpowiednika (stprus. *cracto* EV 744 ‘dzięcioł czarny, gl. swarczspecht [= Schwarzspecht]’; zob. Toporov 1984: 153–154; Hinze 1996–1997: 152–153; Błażek 1998: 13), podobnie jak nie wymienia odmiennych semantycznie form łotewsko-łatygalskich (zob. 8.6). Stwierdza jedynie: „Bez etymologii. Może dźwiękonaśladowcze”. Wymienione w moim artykule (zob. 8.7) formy ugrofińskie (np. fi. *kärki* ‘dzięcioł’, est. *kärg* ‘dzięcioł czarny’ itd.), sprowadzające się do ugrofińskiej praformy **kärki* (: **kärke*-) ‘dzięcioł czarny’, nie pozostawiają wą-

Jeżeli powyższe zestawienie jest poprawne i sprowadza się do archetypu pbałt. **krak-*, to prawdopodobnym źródłem dla tych wszystkich wyrazów bałtyckich mógłby być jakiś zaginiony język ugrofiński, dokumentujący bardzo rzadką na gruncie ugrofińskim metatezę *CVrC > *CrVC-, por.

8.7. Fi. *kärki* (gen. *kärjen*) ‘dzięcioł zielony / Specht; *Picus viridis*’, *palokärki* ‘dzięcioł czarny / Schwarzspecht’; kar. *kärgi*, *palokärgi*, *mustukärgi* ‘dzięcioł czarny, *Dryocopus martius* L.’; est. *kärg* (gen. *käru*) ‘dzięcioł czarny / Schwarzspecht, *Dryocopus martius* L.’; lap. *kiergi* ‘dzięcioł czarny’; mordw. (erz.) *keřgata*, (moksz.) *kärgä* ‘dzięcioł czarny’; czer. *kepze*, *kerye* ‘dzięcioł czarny’; udm. *кыр*, *кјr* ‘dzięcioł czarny’; zyr. *кыр*, *кјr* ‘dzięcioł’ (< pperm. **kür* ‘dzięcioł’); chant. (dial. kazymski) *kär* ‘dzięcioł czarny’, (dial. wachijski) *kēräm* ‘dzięcioł, dzięcioł czarny / Specht, Schwarzspecht’, (dial. niziamski) *kārāp* ‘dzięcioł czarny’; wog. (dial. soswijski) *kar* ‘dzięcioł’, (dial. dolnokondyjski) *kārāp* ‘dzięcioł czarny’, (dial. środkowokondyjski) *karkarēka* ‘dzięcioł’ (< ugrofi. **kärki*, gen. **kärken* ‘dzięcioł / Specht, *Picus* L.’, zwłaszcza ‘dzięcioł czarny, *Dryocopus martius* L. / Schwarzspecht’) (Lytkin, Guläev 1970: 153; Rédei 1986–1988: 652).

8.8. Janusz Strutyński (1972: 14) wynotował z dostępnej literatury przedmiotu liczne przykłady kojarzące orzechówkę zwyczajną z sójką zwyczajną, m.in. nazwę *sójka orzechówka* (Kluk 1779: 293, nr 192, s.v. *soyka orzechowka*; Taczanowski 1882: 390), która potencjalnie może polegać na przyswojeniu niemieckiego ornitonimu *Nußhäher* (zob. 8.1).

8.9. Godne odnotowania są także alternatywne polskie nazwy orzechówki zwyczajnej (*Nucifraga caryocatactes* L.), niektóre potwierdzone w gwarach polskich, m.in. *sójka czarna* na Podhalu (Wrześniowski 1885: 6; Karłowicz 1907: 191); *sójka halna* na Podhalu (Wrześniowski 1885: 21; Majewski 1889: 401; Karłowicz 1907: 191; Strutyński 1972: 14); *sójka ruska* na Lubelszczyźnie (Łopaciński 1899: 886; Karłowicz 1907: 191; Strutyński 1972: 14); *sójka turecka* w Galicji (Zawadzki 1840: 51, nr 44; Taczanowski 1882: 390; Majewski 1889: 401; Strutyński 1972: 14).

Powyższe przykłady (7.1–7.7; 8.1–8.7) jasno pokazują, że znaczenia ‘sójka zwyczajna’, ‘sójka syberyjska’, ‘orzechówka zwyczajna’, ‘kraska zwyczajna’, ‘dzięcioł czarny’, wyodrębnione przy analizie rosyjskiego ornitonimu *рѡнжа* vel *рѡньжа* (zob. 5.1–5.8), pojawiają się także w językach bałtyckich i ugrofińskich.

9. Podsumowanie

W artykule omówiłem dwie rosyjskie nazwy sójki syberyjskiej (*Perisoreus infautus* L.), *кукуша* oraz *рѡнжа*. Uznałem je za zapożyczenia obcojęzyczne przejęte od ludów ugrofińskich, które stanowią najstarszą rozpoznawalną warstwę ludnościową w Europie wschodniej. Analiza dostępnego materiału leksykalnego doprowadziła do następujących konkluzji:

9.1. Rosyjski apelatyw *кукуша* mógł być zapożyczony wielokrotnie na poszczególnych obszarach terytorialnej ekspansji Słowian wschodnich, zarówno z jakiegoś języka zachodniofińskiego (por. kar. *kuukšo*, lud. *kuukšoi* ‘ts.’), jak i z języka saamskiego

pliwości, że Białowieża pozyskała te słowa w dobie prehistorycznej na skutek intensywnych kontaktów z ludami ugrofińskimi.

(lapońskiego), por. ros. gw. *кыкуи́ак* m. ‘sójka syberyjska’ ← lap. (lu.) *kuouhsak* ‘ts.’. Nie ulega jednak wątpliwości, że wyszczególnione nazwy ugrofińskie sprowadzają się do archetypu uralskiego **koksí* ‘sójka syberyjska (lub orzechówka zwyczajna)’, przy czym jedynie odpowiedniki występujące w językach samojedzkich prezentują alternatywny sens (por. psam. **käsârä* ‘orzechówka zwyczajna, *Nucifraga caryocatactes* L.’, skąd zapożyczono także ros. gw. *кáзара* f. ‘ts.’).

9.2. Geneza terminu ros. *рóнжа* / *рóньжа* f. ‘sójka syberyjska’ jest mniej przejrzyta. Większość badaczy zakłada zapożyczenie ze źródła bałtyckiego. Ornitonimy zarejestrowane w językach wschodniobałtyckich (lit. *rąšis*, łot. *ruozis* ‘orzechówka, *Nucifraga caryocatactes* L.’ < **ranšis* / **ranžis*) poświadczają nie tylko inny sens, lecz także niezwykłą wariację co do dźwięczności (spółgłoska bezdźwięczna vs. spółgłoska dźwięczna), która mogła się rozwinąć jedynie pod wpływem języków ugrofińskich. Istotnie, bliski odpowiednik można wykryć w języku czeremiskim (por. zach. mar. *ронгыж* ‘orzechówka zwyczajna’). Należy jednak podkreślić, że języki zachodniofińskie pokazują odmienny (powstały przez metatezę) wariant **närši* (obok **ränši*) w znaczeniu ‘sójka’, a nadto podobny brzmieniowo apelatyw **rāšni* w sensie ‘dzieciół zielony’. Przypuszczalnie ros. *рóнжа* f. ‘sójka syberyjska’ pochodzi z niezachowanego języka ugrofińskiego, np. meriańskiego lub muromskiego, podczas gdy ros. gw. *рóнжа* w znaczeniu ‘dzieciół czarny, *Dryocopus martius* L.’, odnotowane w pobliżu Kasimowa (czyli dawnego Gorodca Mieszczorskiego), może reprezentować ślad po wymarłym języku mieszczerskim.

Skróty językowe

adi. – przymiotnik (adiectivum); bfi. – bałtyckofiński (zachodniofiński); chant. – chantyjski (ostiacki); czer. – czeremiski (dialekty: wsch.-mar. – wschodniomaryjski; zach.-mar. – zachodniomaryjski); dial. – dialektalny; est. – estoński; f. – rodzaj żeński (genus femininum); fi. – fiński; fp. – fińsko-permski; fw. – fińsko-wołżański; gen. – dopełniacz (genetivus); gw. – gwarowy; ing. – ingryjski (iżorski); jen. – jeniecki (jenisej-samojedzki); kam. – kamasyjski (sajan-samojedzki); kar. – karelski; karag. – karagaski; kperm. – komi-permiacki; lap. – lapoński lub saamski (dialekty: lu. – lule; not. – notozerski; pfn. – północnosaamski; pfd. – południwosaamski; sk. – skolt); lit. – litewski; liw. – liwski; lud. – ludyjski; łot. – łotewski; m. – rodzaj męski (genus masculinum); mat. – matorski; mordw. – mordwiński (dialekty: erz. – erzański; moks. – mokszański); ngan. – nganasański (tawgi-samojedzki); niem. – niemiecki; ołon. – ołoniecki; pbałt. – prabałtycki; plap. – pralapoński; pperm. – prapermski; psam. – prasamojedzki; psł. – prasłowiański; ros. – rosyjski; selk. – selkupski; sg. – liczba pojedyncza (singularis); stprus. – staropruski; strus. – staroruski; udm. – udmurcki (wotiacki); ugrofi. – ugrofiński; ur. – uralcki; vb. – czasownik; weps. – wepski; węg. – węgierski; wog. – wogulski (mansyjski); wot. – wotycki (wocki); zyr. – zyriański; źm. – źmudzki.

Bibliografia / References

Alderton, D. (2008). *Encyclopedia of European Birds*. Bath: Parragon.

- Anikin, A.E. (2000). *Ėtimologičeskij slovar' russkih dialektov Sibiri*. Moskva, Novosibirsk: Nauka [Аникин, А.Е. (2000). *Этимологический словарь русских диалектов Сибири*. Москва–Новосибирск: Наука].
- Babkin, A.M., Sorokin, Ū.S. (Red.) (1956). *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo ŗzyka*. T. 5. Moskva–Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR [Бабкин, А.М., Сорокин. Ю.С. (Ред.) (1956). *Словарь современного русского литературного языка*. Т. 5. Москва–Ленинград: Издательство Академии Наук СССР].
- Blaŷek, V. (1998). *Old Prussian bird names*. W: Smoczyński, W. (Red.). *Colloquium Pruthenicum Secundum. Papers from the Second International Conference on Old Prussian held in Mogilany near Kraków, October 3rd–6th, 1996*. Kraków: Universitas: 7–23.
- Buga, K. (1959). *Rinktiniai raštai*. T. 2. Vilnius: Valstybinė.
- Černý, W. (1975). *A Field Guide in Colour to Birds*. London: Octopus Books.
- Collinder, B. (1977). *Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Dal', V. (1881, 1882). *Tolkovoj slovar' ŷivago velikoruskago ŗzyka Vladimira Dalā*. T. 2, 4. Sankt-Peterburg – Moskva: M.O. Vol'f [Даль, В. (1881, 1882). *Толковый Словарь живаго великорусскаго языка Владимира Даля*. Т. 2, 4. Санкт-Петербург – Москва: М.О. Вольф].
- Donner, K. (1944). *Katassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Euler, W. (1985). Tiernamen im Altpreuŷischen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, 48(1): 84–98.
- Evgeněva, A.P. (Red.) (1981–1984). *Slovar' russkogo ŗzyka v četyrěh tomah*. Vol. 1–4. Moskva: Izdatel'stvo „Russkij ŗzyk“ [Евгеньева, А.П. (Ред.) (1981–1984). *Словарь русского языка в четырёх томах*. Т. 1–4. Москва: Издательство «Русский язык»].
- Felicyna, V.P., Ŗmeleva, I.N. (Red.) (1961). *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo ŗzyka*. Vol. 12. Moskva – Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR [Фелицына, В.П., Шмелева, И.Н. (Ред.) (1961). *Словарь современного русского литературного языка*. Т. 12. Москва – Ленинград: Издательство Академии Наук СССР].
- Filin, F.P., Sorokoletov, F.P. (Red.) (1977; 1980). *Slovar' russkih narodnyh govorov*. Вып. 12, 16. Leningrad: Nauka [Филин, Ф.П., Сороколетов, Ф.П. (Ред.) (1977; 1980). *Словарь русских народных говоров*. Вып. 12, 16. Ленинград: Наука].
- Fraenkel, E. (1960–1962). *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. B. 1–2. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Helimsky, E. (1997). *Die matorische Sprache. Wörterzeichnis – Grundzüge der Grammatik – Sprachgeschichte*. Szeged: JATE Finnugor Tanszék.
- Hinze, F. (1996–1997). Die altpreuŷischen Bezeichnungen der Wild-Аvifauna und des Hausflügels. *Linguistica Baltica*, 5–6: 145–181.
- Janhunel, J. (1977). *Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kalima, J. (1919). *Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kalima, J. (1927). Syrjānische Lehngut im Russischen. *Finnisch-Ugrische Forschungen*, 18(1): 1–56.
- Karłowicz, J. (1907). *Słownik gwar polskich*. T. 5. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kiparsky, V. (1968). Slavische und baltische b/p-Fälle. *Scando-Slavica*, 14: 73–97.
- Kluk, K. (1779). *Zwierzāt domowych i dzikich, osobliwie krajowych historyi naturalney poczātki i gospodarstwo*. T. 2: *O ptastwie*. Warszawa: Drukarnia Ojców Pijarów.

- Kuznecov, S.A. (Red.) (2003). *Boľšoj tolkovyj slovar' russkogo ŕzyka*. Sankt-Peterburg: „Norint” [Кузнецов, С.А. (Ред.) (2003). *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: «Норинт»].
- Larsson, L.-G. (1981). Three Baltic Loanwords in Fennic. *Acta Universitatis Upsaliensis. Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis*, Nova Series 3(2). Uppsala: Almqvist & Wiksell: 17–55.
- Laućute, Ū.A. (1982). *Slovar' baltizmov v slavŕnskikh ŕzykah*. Leningrad: Nauka [Лауцюте, Ю.А. (1982). *Словарь балтизмов в славянских языках*. Ленинград: Наука].
- Leskien, A. (1891). *Bildung der Nomina im Litauischen*. Leipzig: S. Hirzel.
- Lytkin, V.I., Gulŕev, E.S. (1970). *Kratkij ŕtimologičeskij slovar' komi ŕzyka*. Moskva: Nauka [Лыткин, В.И., Гуляев, Е.С. (1970). *Краткий этимологический словарь коми языка*. Москва: Наука].
- Łopaciŕski, H. (1899). Przyczynki do nowego słownika jŕzyka polskiego. *Prace Filologiczne*, 5: 681–976.
- Majewski, E. (1889). *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich*. Warszawa: Księgarnia Teodora Paprockiego i S-ki.
- Mŕllenbach, K., Endzelins, J. (1925–1927). *Latviešu valodas vŕrdnīca / Lettisch-Deutsches Wŕrterbuch*. Bd. 2. Rīgŕ: Lettische Kulturfond.
- Mŕllenbach, K., Endzelins, J. (1927–1929). *Latviešu valodas vŕrdnīca / Lettisch-Deutsches Wŕrterbuch*. B. 3. Rīgŕ: Lettische Kulturfond.
- Oŕzegov, S.I., Ŗvedova, N.Ū. (1997). *Tolkovyj slovar' russkogo ŕzyka*. 4-oe Izd. Moskva: Azbukovnik [Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. (1997). *Толковый словарь русского языка*. 4-ое изд. Москва: Азбуковник].
- Pasternak, B. (1990). *Doktor Ŗzywago*. Przełozyla E. Rojewska-Olejarczuk. Warszawa: Paŕnstwowy Instytut Wydawniczy.
- Pasternak, B. (2004). *Polnoe sobranie soćinenij s priloŕeniami*. T. 4. *Doktor Ŗzywago. Roman*. Moskva: Slovo [Пастернак, Б. (2004). *Полное собрание сочинений с приложениями*. Т. 4. *Доктор Живаго. Роман*. Москва: Слово].
- Preobraŕzenskij, A.G. (1958). *Œtimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej [Преображенский А.Г. (1958). *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей].
- Rŕedei, K. (1986–1988). *Uralisches etymologisches Wŕrterbuch*. Bd. 1. Budapest: Akadŕmiai Kiadŕ.
- Rogoŕnikova, R.P. (Red.) (1991). *Svodnyj slovar' sovremennoj russkoj leksiki*. T. 1–2. Moskva: Izdatel'stvo „Russkij ŕzyk” [Рогожникова, Р.П. (Ред.) (1991). *Сводный словарь современной русской лексики*. Т. 1–2. Москва: Издательство «Русский язык»].
- Sadretdinova, G.A. (Red.) (1993). *Slovar' russkikh staroŕilćeskikh govorov Srednego Priirtyŕŕŕ*. Vol. 3. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo universiteta [Садретдинова, Г.А. (Ред.) (1993). *Словарь русских старожильческих говоров Среднего Прииртышья*. Т. 3. Томск: Издательство Томского университета].
- Sammallahti, P. (1988). *Historical Phonology of the Uralic Languages with special Reference to Samoyed, Ugric and Permian*. In: Sinor, D. (Ed.). *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influence*. Leiden–New York–Kŕbenhavn–Kŕln: E.J. Brill: 478–554.
- Sauer, F. (1996). *Ptaki ładowe. Leksykon przyrodniczy*. Przekład i adaptacja E. Turyn i B. Urbaŕska. Warszawa: GeoCenter International.
- Sławski, F. (2011). *Słowotwŕrstwo, słownictwo i etymologia słowiaŕska*. Krakŕw: Polska Akademia Umiejętnŕci.
- Smoczyŕski, W. (2007). *Słownik etymologiczny jŕzyka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileŕski.
- Smoczyŕski, W. (2018). *Lithuanian Etymological Dictionary*. Vol. 1–5. Berlin: Peter Lang.

- Sorokin, Ū.S. (Red.) (2000). *Slovar' russkogo āzyka XVIII veka*. Vyp. 11. Sankt-Peterburg: Nauka [Сорокин, Ю.С. (Ред.) (2000). *Словарь русского языка XVIII века*. Вып. 11. Санкт-Петербург: Наука].
- Sorokoletov, F.P., Kuznecova, O.D. (Red.) (2000–2001). *Slovar' russkikh narodnykh govorov*. Vyp. 34–35. Sankt-Peterburg: Nauka [Сороколетов, Ф.П., Кузнецова, О.Д. (Ред.) (2000–2001). *Словарь русских народных говоров*. Вып. 34–35. Санкт-Петербург: Наука].
- Strutyński, J. (1972). *Polskie nazwy ptaków krajowych*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Taczanowski, W. (1882). *Ptaki krajowe*. T. 1. Kraków: Akademia Umiejętności w Krakowie.
- Tihonov, A.N. (Red.) (2001). *Kompleksnyj slovar' russkogo āzyka*. Moskva: Izdatel'stvo „Russkij āzyk” [Тихонов, А.Н. (Ред.) (2001). *Комплексный словарь русского языка*. Москва: Издательство «Русский язык»].
- Toporov, V.N. (1984). *Prusskij āzyk. Slovar'*. T. K–L. Moskva: Nauka [Топоров, В.Н. (1984). *Прусский язык. Словарь*. Т. K–L. Москва: Наука].
- Trubačev, O.N. (Red.) (1994). *Ėtimologičeskij slovar' slavānskikh āzykov*. T. 21. Moskva: Nauka [Трубачев, О.Н. (Ред.) (1994). *Этимологический словарь славянских языков*. Т. 21. Москва: Наука].
- Ušakov, D.N. (Red.) (1939). *Tolkovyj slovar' russkogo āzyka*. T. 3. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i nacional'nykh slovarej [Ушаков, Д.Н. (Ред.) (1939). *Толковый словарь русского языка*. Т. 3. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей].
- Vasmer, M. (1950–1958). *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter.
- Vasmer, M. (1986–1987). *Ėtimologičeskij slovar' russkogo āzyka*. T. 1–4. Moskva: Progress [Фасмер, М. (1986–1987). *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1–4. Москва: Прогресс].
- Wojan, K. (2016). *Język fiński w teorii i praktyce*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Wrześniowski, A. (1885). *Spis wyrazów podhalskich*. Kraków: Drukarnia W.L. Anczyca i Spółki.
- Zawadzki, A. (1840). *Fauna der galizisch-bukowinisch Wirbelthiere*. Stuttgart: C. Schweizerbarts Verlagshandlung.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

- Кукша*. (Online) <https://ru.wikipedia.org/wiki/кукша> (dostęp: 14.10.2021).
- Ронгыж (кек)*. (Online) [https://mrj.wikipedia.org/wiki/Ронгыж_\(кек\)](https://mrj.wikipedia.org/wiki/Ронгыж_(кек)) (dostęp: 30.09.2021).
- Smoczyński, W. (2021). *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone. Na prawach rękopisu. Data utworzenia pliku: 29.09.2021. (Online) <https://rromanes.org/pub/alii/Smoczyński%20W.%20Słownik%20etymologiczny%20języka%20litewskiego.pdf> (dostęp 30.09.2021).

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.